

9. RUSSLAND OG DETS MENIGHETER

a. Asia i Russland: Steppe, landfaste sjøfolk og nomadisk bakgrunn

Under framstillingen av Latin-Amerikas stilling i moderne tid, var det grunn til å understreke virkningen av det mauriske herredømmet i Iberia, og hvordan det må ha bidratt til et «Asia i Amerika». Uten sammenlikning for øvrig, kan en regne med at invasjonen av de såkalte «tartarene», fra rundt 1240, har hatt en nesten like sterk virkning i de russiske områdene. Invasjonen gikk over i en okkupasjon gjennom nesten 250 år, det såkalte «tartar-åket», og tok form av et mongolsk-turkmensk tributtheredømme.

Edward Crankshaw formulerte i 1947 den tese at dagens «russiske selvherskerdømme var den direkte og uunngåelige følgen av tartar-invasjonene.»³⁸³

Den som velger å stå fast på Marx' oppfatning om at AS (og dermed «asiatisk despotisme») er en konsekvens av den asiatiske landsbyens arbeidsdeling, trenger ikke ha vansker med å godta Crankshaws formulering. «Tartarene» befant seg i en typisk mellomstilling: Landsbyformene eksisterte, men også store, faste støttepunkter – rudimentære asiatiske byer – samt telt byer, boplasser ennå ikke utviklet til landsbyform.

Men de invaderende stammene ble samtidig omformet av den viktigste institusjonen de nå kom i berøring med, nemlig nettopp den *russiske* landsbyen, boplassene ut over den enorme steppen de selv kunne bevege seg på. Selvsagt måtte mongoler og turkmener bli influert av strukturen i den viktigste tributtkilden. I prinsippet må det ha gått med disse innvandrerne som det gikk med deres frender lenger øst, som invaderte Kina og ble «assimilert» av den sivilisasjonen de

---

³⁸³ Edward Crankshaw (1947): *Russia and the Russians*. London: Macmillan. s. 45

møtte. Men det var like mye en overgang fra nomadisme til AS, som det var en ren assimilering.

Den gylne horde, navnet på den tartariske tributstaten i de russiske områdene, var økonomisk sett basert på samme grunnlag som de mer stasjonære statsapparatene i Asia: Administrasjon og oppbygging av et byråkrati foregikk gjennom beslagleggelse av landsbyenes merprodukt.

Hordens nomadiske karakter ytret seg mest dramatisk i en del systematisert by-ødeleggelse og terror mot befolkningssentra – for såvidt en bekreftelse av tesen om at det finnes et preg av likegyldighet i de asiatiske byenes posisjon – noe som har vist seg like dramatisk i terror-regimet til «Røde Khmer».³⁸⁴

Det har foregått en langvarig diskusjon om Hordens virkning på det russiske samfunnet (den omvendte virkningen har typisk vært forsømt). Det har vært hevdet at det tribut-herredømme tsarene etterhvert klarte å oppnå over steppelandsbyene, var en følge av deres krigerske forsvar av en østgående *frontier*. Mot dette har det vært framholdt at tartarene overførte sin statsmannskunst til den slaviske adelen og dens fyrster - en kunst «mongolene hadde lært seg i så mange hydrauliske land i Asia, særlig Kina?»³⁸⁵ Wittfogel argumenterer

---

³⁸⁴ Det er pussig å se hvordan Robert S. Hoyt i sitt standardverk *Europe in the Middle Ages* skrev fortrinlig om hele den europeiske middelalderhistorien, men tydde til banaliteter og malplasserte morsomheter når han skulle beskrive en randbetingelse som Den gylne horde – en produksjonsmåte som tradisjonelt har ligget utenfor historikernes fagkrets. Robert S. Hoyt, *Europe in the Middle Ages*, New York: Harcourt, Brace and World, utg. 1966. Jf. s. 522-528.

Hoyts estimat om at mongolrikets framvekst kanskje kostet like mange menneskeliv som det gikk tapt i løpet av Den annen verdenskrig totalt, er ikke urealistisk. Hva derimot gjelder bakgrunnen for nedslaktningene, kunne han hatt nytte av en tankegang tilpasset gjenstanden. Først og fremst er det viktig å understreke at når de enkelte mongo-krigere ble favorisert gjennom å få adgang til å myrde fanger, så er dette en variant av den *pot-latch*-tankegang en finner hos alle naturfolk, et gjennomgangstema i det vi kan kalle «ødslingsøkonomier»: Man demonstrerer sin styrke gjennom å ødelegge midler til produksjon. For mongolene, et steppesfolk så å si uten separate produksjonsmidler, med et opprinnelig gjeterbruk som var ekstremt «arbeidsintensivt», var den menneskelige arbeidskraften et egnet objekt for ødeleggelse.

³⁸⁵ Karl A. Wittfogel: *Oriental Despotism: a Comparative Study of Total Power* Yale University Press, 1957, s. 220.

ganske overbevisende for at nettopp dette må ha vært tilfellet. Dermed kan en sette fram den hypotese at tartarene organiserte landsbyene og gjorde dem klare for en sentralisert asiatisk statsmakt, som deretter oppsto i det langsomt ekspanderende Moskva-riket.

Dette er en fristende tanke, for tatt i betraktning den enorme størrelsen på steppen, og landsbyenes plassering på langdistanse fra hverandre, deres intense aktivitet i dyrkingsperioden og deres påtvungne passivitet vinterstid, så er det rimelig at det måtte et «nomadisk», hurtiggående rytteri til for å «hegne dem inn» i et felles politisk system. Denne russiske variant av en figurlig *enclosure movement* endte imidlertid ikke i privateiendom, men i kollektivt organiserte enheter, med fullt utviklet intern arbeidsdeling etter «hindu»-mønster.

Dette var hva som kom til å hete en *mir*, som ble betegnelse både på landsbyen og styreformens, et ord som betyr både «fred» og «verden», og sikkert ligger nær den forestilling grekerne på 500-tallet evt. kalte *kosmos*. Landsbyboerne, og noen av deres reisende slektninger, var medlemmer, og nøt først og fremst godt av å være underlagt et system med jevnlig omfordelinger av jord, noe som stanset individuell rikdomsutvikling.

Forøvrig dannet adelen, bojarene, under tartar-åket først og fremst en buffergruppe som formidlet tributten fra landsbysystemet til tartarene.

Det er blitt sagt om disse bojarene at «Russland manglet totalt tradisjonen med *noblesse oblige*, som var hovedkilden til vestlig sivilisasjon i så mange generasjoner».³⁸⁶ Ambisjonene var innskrenket til å smigre tsaren, hvilket egentlig alltid løper ut i en skildring av en «kapri-siøs» oppførsel, som var vanlig i landadelen, tvers igjennom Polen og helt til grensen mot de tyske områdene.

Men *noblesse oblige*, «adelskap forplikter», er ikke annet – –

---

³⁸⁶ Crankshaw 1947, 63

enn en pudret betegnelse på *fidelis*-relasjonen i de føydale samfunn. Den russiske jordeiende adelens råskap, som korresponderte med den sosiale diletantismen hos den *noblesse de robe* som tsaren snart anskaffet ved sitt hoff, og som omverdenen lærte å kjenne særlig i århundrene etter at tartarene hadde trukket seg tilbake, var et direkte uttrykk for mangelen på føydale forbindelser.

Under Ivan den Skrekkelige regime (1547-84) ble arven fra mongolenes samlingsarbeid nyttiggjort: Tsaren erklærte seg som hersker over all jord. På steppene søkte bøndene i egalitarismens navn å slippe unna mot øst og sørøst.

Men tsaren trengte pålitelige bojarer og dermed bojarer som kunne stole på arbeidskraft og hærstyrker. Følgelig måtte bojarenes binding til tsaren (effektuert av Ivan?) virkeliggjøres ved livegenskap. Boris Godunov, seinere regent (1598-1605) underskrev i 1594 et edikt som bandt bøndene til den lokale jorda uten mulighet for å unnsnippe. Den bevegelige bonden, en minnelse om nomadismen, som John Maynard omtaler som en «landfast sjømann» (land sailor),³⁸⁷ var blitt buret inn på steppen og skulle ikke komme til å skifte plass før på 1930-tallet.

En skjebnesvanger hendelse inntraff i 1766: *Mir*-organisasjonen hadde vist seg som et nyttig redskap til å innkreve skatt og jordrente, så staten tok til med å anvende et spesielt lovverk for å få alle livegne på statsjord organisert i slike fellesskap. Dermed var tsarveldets framtid vel forseglet. Metoden skulle også bli brukt seinere, og den gikk i realiteten ut på å mildne despotiets innkrevningsteknikker, imøtekomme massene en tanke, gjennom å gi dem en tradisjonell ramme de selv prioriterte høyt. Men denne rammen var ikke bare den gamle kommunen, men også et arnested for smålighet og ørkesløs konkurranse – kort sagt, en reaksjonær smørje, fra nå av gjennom – –

---

³⁸⁷ John Maynard, *The Russian Peasant and Other Studies*. Collier: New York 1962, spes. s. 32, 33.

sine ledende medlemmer bundet til tsaren, like mye som en trygg havn for *land-sailors*.

Kanskje vi her nærmer oss meningen med Marx' mystiske bemerkning om at den slaviske kommunen er en «modifikasjon» av den indiske: Hvis vi skal ta ham på ordet når han påstår at enheten av håndverk og jorddyrking er årsaken til APM og AS, så kan en tenke seg at det sentraliserte samfunn oppstår gjennom opprinnelige kontakter mellom tidlige protokommuner, eller gjennom erobringer gjennom tidlige dynastier, som kanskje liknet på de mongolske khanenes og deres virke i Russland. Vi har derimot vanskeligere for å forestille oss at despotiet anstiftes gjennom en by-boende sentralmakt. En slik anstiftelse måtte nettopp være en «modifikasjon».

Under Peter den Stores regjering (1682-1725) ble bojarene for alvor «klesadel», *noblesse de robe*, og ettersom militærrodene ble omorganisert, ble bojarene, til slutt under Peter den Tredje, fristilt fra tsaren uten å ha noen grunn til å fristille de livegne.

Ved tiden for den offisielle «emansipasjonen» av de livegne i 1861 hadde Russland en befolkning på 54 millioner. Av disse var 40 millioner livegne, og av denne massen var halvdel statsbønder (livegne under kronen), mens halvdel hørte til enkeltstående grunneiere. Blant de siste fantes det eksempler på eiere med mer enn et hundre tusen livegne. Derfor fantes det også mengder av «godseiere på omkring et hundre bondesjeler, kort sagt hvad man kaller middelstandsfolk», som det heter i åpningen av Gogols *Døde sjeler*.³⁸⁸

Samtlige 20 millioner mennesker under adelen tilhørte eieren med kropp og sjel. Selve den gjengse talemåten om at det var mulig å eie en sjel, viser enda en gang den uhørte avstanden vesteuropeisk føydalisme. Og kanskje det var derfor døds- – –

---

³⁸⁸ Nikolai Gogol, *Døde sjeler*, i oversettelse ved Erik Krag, Aschehoug, Oslo 1948. s. 5.

straffen var så fraværende i det gamle Russland: Det var farlig å skyte en livegen; kula kunne gå gjennom den immaterielle sjel og inn i den korporlige godseieren.

De 20 millioner «statlige livegne», mest i de mer karrige og mer industrielt rettete nordlige provinsene, hadde det noen strå bedre. I disse områdene var dessuten *miren* en virksom institusjon, og de livegne arbeidet sammen med de av *mirens* medlemmer som hadde ikke-livegen status.

Likevel: Det er et hovedpoeng at enhver livegens arbeid var noe som foregikk på en herres jord, mye tydeligere enn i det «rene» Asia; arbeidsforholdet kunne derfor ha en overflatisk likhet med det føydale. Men det hjelper lite, for et samfunn som åpner for sjelseiendom, er på forhånd det motsatte av et system beroende på *fides*. Tvert om synes bojarenes eiendomsrett til livegne å representere en refleks av det opprinnelige «asiatiske» provinsystemet, hvor hver «satrap» var en kopi av despoten, mens despoten hadde satrapene å speile seg i.

Som Eric Wolf understreker, vil det være feil å si at bondekommuner utelukker det han kaller «individualisme»:

«Vi må derfor ikke tenkte på bonde-kommunalisme og individualisme som noe som gjensidig utelukker hverandre. De er snarere kontingente i forhold til hverandre. Ofte arbeider de mot hverandre i en felles tvang innenfor et felles opplegg.»³⁸⁹

Konkret betyr dette at «individualismen» her ikke utvikler seg til den reflekterte form den har i vest, men til en umiddelbar form for tilfredsstillelse av behov – den nyrikes posisjon. Det er for så vidt det samme som vi i tidens løp får se i alle MAS: Utvikling av individer som parallelt med sentralmaktens svekkelse praktiserer åger, og som underminerer felleskapene ved å tvinge andre inn i gjeldsavhengig arbeid – former som der-

---

³⁸⁹ Eric Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century*. London: Faber and Faber, 1969, s. 58.

med i sin tur viser nettopp sin regulære *asiatiske* karakter. (I vest er ågerkapital nettopp bare et forbigående fenomen. Østover er den et varig fenomen som kan frambringe rasistiske utbrudd mot f.eks. jøder og kinesere.)

Den ikke-kapitalistiske, for ikke å si reaksjonært antikapitalistiske karakteren ved *miren*, himmelvidt fjernet fra calvinistisk kredittunger og arbeidsfanatisme, ga Mackenzie Wallace en treffende framstilling av for mer enn hundre år siden. Han har referater av møter i *mir*-forsamlingen, som gir et slående bilde av den form for smålig maktbrynde og underforstått manipulasjon og terror som er typisk for alle forsamlinger hvor det ikke framkommer motivasjon til å gå fram etter rasjonelle regler.³⁹⁰ Framstillingens autentisitet blir ytterligere understreket av at den minner sterkt om skildringer av det kaos som (sett med vestlige øyne) hersker under menighetens felles bevegelser under en gresk-ortodoks messe. Den som påstår at religionen ikke har en praktisk undertrykkerfunksjon, burde ha dårlige vilkår blant de som forsker i disse felles-russiske institusjonene.

Det heter for øvrig hos Wolf at «... *miren* var mer enn en form for sosial organisasjon. Dens rolle som et slags kollektivt superego ga den en virkelig religiøs aura.» Ifølge Wolf har Maynard antydnet at «mir» burde oversettes nettopp med «menighet». Maynard sier samtidig at denne mentaliteten er å finne også hos «den moderne kommunist» rundt 1900, noe som virker som en sannhet som ikke trenger modifikasjoner.³⁹¹

«Spesielt demoralisert var den huslivegne (the house serf) », sier Crankshaw. «Han hadde et langt mer komfortabelt liv enn den livegne bonden. Men i egne øyne hadde bonden all- – –

³⁹⁰ Donald Mackenzie Wallace, *Russia*, Holt, N.Y., 1908, 116-117. Sitert hos Wolf, 61.

³⁹¹ Wolf, 62, jfr. Maynard, s. 40.

tid jorda: og den hus livegne hadde ingenting. ... Han forble som regel et individ i en strømmende masse av ledige og underarbeidende tjenere – husslaver som eksisterte i ubegrenset mengde og dermed fikk sitt sinn preget ... nettopp slik en måtte vente.»³⁹² En observatør seint på atten-hundretallet kunne ha spurt seg om hvordan det skulle gå hvis massen av livegne mistet sin jord. Tredve år ute i det neste hundreåret kom svaret sigende.

Crankshaw bekrev *miren* godt som

... i praksis en spontan sammenslutning av bøndene i en landsby til en demokratisk forening som behersket hele livet deres med en ekstrem rigiditet og pedanteri – et demokrati som forvandlet seg selv til et valgselvherkerdømme i skyggen av et absolutt selvherkerdømme.³⁹³

Den som nå i ettertid undrer seg over at kvingen og selv-kvingen av den russiske befolkningen har kunnet være ved så lenge, selv etter eman-sipasjonen, kan fokusere på betegnelsen «spontan». Den innebærer at mange opposisjonskilder er blitt kvalt i utgangspunktet, av den mangel på refleksjon og handlingsvilje som må ligge i en *mir*.

De valgte lederne av *miren* hadde alltid en tvetydig stilling, men kunne oppfattes som en beskytter mot godseieren: «*Miren* ... betydde en god del mer for den alminnelige bonden enn selv hans herre gjorde, for denne kunne bare nå ham gjennom lederen av *miren*.»³⁹⁴ En slik situasjon minner slående om spanjernes situasjon når de skulle tinge til seg arbeidsfolk i Andes på 1600-tallet.

---

³⁹² Crankshaw, 71.

³⁹³ Crankshaw, 72.

³⁹⁴ Crankshaw, 71.

FRA KAPITALISTISK MORGENRØDE TIL ASIATISK SKUMRING

Miren, som var ledet av landsbyens eldste, som regel valgt mot sin vilje (for det var en ansvarsfull stilling) var også ytterligere en lenke for bonden. For *miren* hadde sin egen interesse i å beholde den enkelte på landet. Fordi *miren* som et kollektiv (community) ble holdt ansvarlig for innkreving og leveranse av alle skatter, og ettersom disse skattene ble fastlagt etter et per capita-system basert på den siste av periodiske folketellinger, ... var det i *mirens* interesse som en helhet å holde på sine medlemmer. Det var likeledes med *mirens* formann at de livegnes eier forhandlet når det gjaldt å fastlegge tjenestebetingelsene, f.eks. hvor mye arbeid hver enkelt livegen skulle avkrevnes på herrens jord ... [men] som livegen var bonden den absolutte eiendommen til sin jordeier, eller til tsaren.³⁹⁵

Her har vi for øvrig et tema som nærmest blir ignorert av radikale samfunnskritikere: Når den opprinnelige akkumulasjon er en løsriving av potensielle lønnsarbeidere, så løsriver den ikke bare mennesker som arbeider under før-industrielle forhold, men også de som ikke arbeider. Dette er den rasjonelle kjernen i myten om en *previous accumulation* hvor de dovne fikk en oppstrammer. Og på samme måte stemmer det jo at det fantes tilbakestående godseiere i England, som ikke var initiativrike nok til å la sine midler bli forvandlet til kapitalistiske bruk.

Tradisjonelt har vestlige sosialister, som oftest har romantiske blemmer, forsvart tilbakeliggende former i afro-asiatiske områder på naive måter, og oversett betydningen av det mest allmenne innhold i Marx' historieteori, nemlig at det har et reelt innhold når samfunnsformasjoner betegnes som «progressive». Påminnelsen har relevans for det tilløp til diskusjon som rundt 1880 fant sted mellom Marx og representanter for de russiske «sosialrevolusjonære».³⁹⁶ Sentralt står Marx' brev til Vera Sassulitsj i mars 1881. Marx laget flere utkast til brevet, og alt innhold i tekstene tyder på at han tenkte seg – –

---

³⁹⁵ Crankshaw, 72.

³⁹⁶ En norsk utgave: Se «Brev til V.I. Sassulitsj og utkast til brevet», i Karl Marx, *Verker i Utvalg 2*, Pax Forlag, Oslo 1970.

at *miren* kunne danne et progressivt utgangspunkt, eller, sagt med Kevin Anderson, at han «tok til å tenke seg at ... Russlands kommune-landsbyer kunne bli et utgangspunkt for en sosialistisk forvandling.»³⁹⁷

Problemet er at litterære marxisanter i vest, som oftest uten seriøs politisk erfaring, overser muligheten av å arbeide for revolusjonære mål gjennom reaksjonære institusjoner. Som vi skal komme tilbake til, er det ennå i dag slik at privateiendom til jord ikke blir akseptert i Russland, og dermed heller ikke finnes i egentlig betydning. At en slik seig folkelig prioritering av et kollektivt prinsipp ikke skulle kunne anvendes til en revolusjonær politikk, er absurd. Slik ville nok også Marx' utgangspunkt ha vært. Det er en generell erfaring at kapitalistiske strukturer ikke lar seg utvikle fra land dominert av APM. All den fantasi, oppfinnsomhet og briljans som i vesten en gang ble brukt for å arbeide fram en KPM, må nå i andre samfunn anvendes for å vise veien til sosialistiske forhold direkte ut av «asiatismen».

b. Miren bak fabrikkgjerdet

La oss nå se litt på bakgrunnen for den mekaniserte produksjonen vi i dag fortsatt finner i europeisk Russland:

Ut over 1800-tallet fant det sted en ganske sterk industriutvikling nord for «det svarte beltet» med fremragende jordbruksland i de midtre partiene av Russland og Ukraina. Som i Asia hadde veksten bakgrunn i et samvirke mellom industri og jordbruk, ikke i en motsetning mellom dem (slik som i vest). For eksempel sier Wolf:

For å forstå den fulle betydning av denne utviklingen, må vi være klar over at det lenge hadde eksistert en nær tilknytning mellom jordbruk

---

³⁹⁷ Kevin Anderson, *Marx at the Margins*, 196.

FRA KAPITALISTISK MORGENRØDE TIL ASIATISK SKUMRING

og industri helt siden det syttende århundre, særlig i ... provinsene i nord.³⁹⁸

Ved Napoleons tid var kanskje 1/5 av yrkesbefolkningen i de nordlige provinsene blitt det man kan kalle arbeidere utenom jordbruket. Dette berodde på en utvikling som langt på vei kan tilskrives en befolkningsøkning, som innebar oversysselsetting i landsbyene, og som appellerte til opprettelse av industrivirksomhet, først og fremst i byene.

Både industri- og agrikultur-arbeidere hadde bakgrunn i landsbyfelleskapene. Her hersket det livegenskap, som ble formelt avskaffet i 1861. Fra da av ble bevegelsesfriheten for håndverkere og industrielle daglønnere bedret. Men selv om arbeidende mennesker da fikk langt bedre bevegelsesfrihet, og ikke lenger var eid av adelsfolk, var de i praksis underlagt landsbyfelleskapene i form av *miren* – det organiserte jordbruksfelleskapet.

Denne asiatiske formen for arbeidsorganisasjon fikk et tydelig uttrykk i dannelsen av *arteler*, korporasjoner av arbeidere som følte tilhørighet til bestemte landsbyer og deres kommune, men som kunne reise over mellomlange avstander for å arbeide etter kontrakt i skogbruk, fiske, gruver og bygg. Karakteristisk var det at de ofte arbeidet etter en «asiatisk» statusmodell (statuering av oppgaver), hvor oppgavene var fordelt etter alder – slik det hadde vært i jordarbeidet i landsbyene. På denne måten hadde den begynnende russiske arbeiderklassen viktige bånd til det gamle fellesskapet, på nærmest samme måte som det i dag gjelder for massen av arbeidsvandrere i Kina

Faktisk var denne tingenes tilstand noe av bakgrunnen for at den herskende klasse – bojaradelen, med tsaren i spissen – gikk så langt som til å «emansipere» de livegne.

---

³⁹⁸ Wolf, 73

FRA KAPITALISTISK MORGENRØDE TIL ASIATISK SKUMRING

Denne manøvreren skapte riktignok på et blunk nærmere 2,5 mill. jordløse proleterer. Men sosialøkonomisk sett ville forlenget livegenskap, med fortsatt autokratisk opptreden fra jordeierne, innebære en «proletarisering» av langt større dimensjoner: I et interessant avsnitt sier Leroy-Beaulieu at tsarens, Alexander II's, emansipasjon ble satt i verk for å hindre framveksten av en hær av rene proleterer, da ment i romersk forstand.³⁹⁹

Vi har sett at proletariseringen i Vest-Europa foregikk ved en virkelig revolusjon, ledet av målrettet vold, dels fra staten, dels fra overklassen direkte, samt av protestantisk indoktrinering og etterfølgende omveltning av de grunnleggende eiendomsforholdene. I Russland fant det ikke sted noen slik omveltning. Ennå mens arbeiderklassen var mentalt bundet både til landsbykommunen og dermed til tsardømmet, hadde den russiske industrien vokst kraftig i spesielle, sammentrengte geografiske områder. Samtidig var konsentrasjonen enorm i denne industrien, og det er klart at allerede i 1895 hadde Russland gått forbi Tyskland i industri-konsentrasjon.

... i dette året utgjorde lønnsarbeiderne ved russiske fabrikker med mer enn 500 ansatte 42 pst. av alle arbeidere, mens slike store bedrifter i Tyskland sto for bare 15 pst. av arbeiderbefolkningen .... Enda mer slående er en sammenlikning med USA. Av alle ansatte i bedrifter med mer enn femti sysselsatte, var 47 pst. av arbeiderne i USA i 1929 ansatt i foretak med 500 arbeidere eller mer.⁴⁰⁰

Det er slående at en kan illustrere forholdene med industristatistikk som går helt fram til den store depresjonens tid. Som vi skal se om et øyeblikk, var det nettopp på den tiden at det fant sted en omlegging av industri-investeringene som ledet nærmest --

---

³⁹⁹ Anatole Leroy-Beaulieu, *The Russian Peasant*, Coronado Press, Sandoval, New Mexico, referert hos Wolf, 55.

⁴⁰⁰ Wolf 74.

like fram til USSRs sammenbrudd i 1991. Samtidig må en være klar over hvor forræderiske disse sammenlikningene egentlig er. For å få fram dette, la oss begynne med enda noen bemerkninger fra 1867, i *Kapitalen*, kapittel 20, «Nasjonale forskjelligheter i arbeidslønningene». Marx gjør her en vurdering av forskjellige typer arbeidsorganisasjon. Han peker blant annet på at med uforandret maskineri frambringer et tysk spinneri et «mye mindre» produkt når arbeiderne står under tyske formenn, enn under engelske (som nå og da ble leid inn av den tyske bedriftsledelsen). Han fortsetter med å gi henvisninger til enda langt mindre produktive forhold i russisk industri:

På russisk jord, så fruktbar på alskens nederdrektheter, er de gamle skrekk-scenene fra de engelske fabrikkens tidligste dager i full sving. Direktørene er selvfølgelig engelske, ettersom den innfødte russiske kapitalist ikke evner å bestyre forretningsanliggender.

Marx fortsetter med bemerkninger om at russiske fabrikker bare kan overleve på grunn av importforbud mot de produktene som markedsføres, «på tross av» (som han underlig nok sier) «skamløs underbetaling og overtidsarbeid».⁴⁰¹

I dette kapitlet gjør Marx stort sett sammenlikninger mellom forskjellige borgerlige nasjoner eller stater, altså slike som kan kalles kapitalistiske, eller som i 1867 med full rett kunne sies å stå foran en forvandling til KS. Russland er det eneste unntaket. Marx kommenterer ikke denne fordelingen av eksempler. Men det er klart at han kan forstås dithen at de russiske fabrikkene kan anses for å være forløpere for de fabrikkssystemer en vil finne innenfor en KS. I så fall er han åpen for kritikk. Igjen er det verdt å peke på at en grundigere undersøkelse av manufakturernes forskjellige muligheter hadde vært å

---

⁴⁰¹ *Das Kapital* I, 703. En tabell s. 704 viser at antallet spindler per arbeider er dobbelt så høyt i Tyskland, og mellom to og tre ganger så høyt i Storbritannia. Bemerkningene om russisk industri er ikke å finne i Andersons *Marx at the margins*.

ønske. Utviklingen i Russland både før og etter 1867 indikerer sterkt at den russiske industrien, i det minste på 1900-tallet, var formalkapitalistisk. Arbeidermassene var ikke ekspropriert på vestlig vis, og deres enhet med eiendommen levde stadig videre, næret av både dem selv og av deres arbeidsledere, som, slik Marx peker på, fungerte kontraproduktivt i forhold til privateiendommen.

Den sterke konsentrasjonen av arbeidere i produksjonen var derfor ikke å anse som en følge av de lover for konsentrasjon som ifølge Marx følger av kapitalens akkumulasjon. Vi må tvert om regne med at den var et kombinert resultat av

i) at arbeidsstokken var tilvent en rent formal subsumpsjon under kapitalen, og dermed også sto nært opp til håndverksproduksjonens tradisjoner, med en enhet mellom arbeider og arbeidsmiddel, og

ii) at produksjonen i liten grad berodde på tekniske omveltninger i maskineriet (altså i liten grad på produksjon av relativ merverdi), men i desto større grad var basert på absolutt merverdi, altså gevinstmakeri ved forlengelse av arbeidsdagen og ødeleggelse av arbeidskraften over desto kortere tid.

iii) at arbeidere i en viss utstrekning var sysselsatt utifra det gamle samfunns nepotistiske og patriarkalske motiver, noe som førte til over-sysselsetting, som i sin tur langt fra var uforenlig med småligheter, sjikane og illegitime utvidelser av arbeidstiden.

Hvis dette er riktig, kan vi regne med at det russiske landsbyfelleskapet faktisk fortsatte å bestå i lang tid som en sentral forutsetning for industrisyssetningen i Russland. Faren for at dette skulle bli resultatet, var noe av bakgrunnen for Stolypins mislykkede forsøk på å knekke hele *mir*-systemet etter «revolusjonen» i 1905.

Reformene førte til en tilsynelatende privatisering, i så stor skala at rundt 75 pst. av dyrkingsjorda var eid av enkeltstående bønder rundt 1916. Men *miren* var ikke knekket noe

sted. I tråd med den asiatiske tradisjonen hadde den, som fellesskapets representant stadig en utstrakt jurisdiksjon, og hadde – ikke minst – det siste ordet ved fordeling av arbeidskraften i sitt distrikt.⁴⁰²

Wolf understreker at den typen jorddyrking som var knyttet til *mir*-systemet, også slik den ble drevet av de nye «entreprenørene», «var totalt avhengig av tradisjonell og ekstensiv jordbruksteknologi hos bøndene»; dette uttrykte bare at det ikke var tale om kapitalistisk drift her: Eierne, om det var bojarer eller andre, overtok rett og slett de produksjonsbetingelser som var å finne, liksom da kapitalen overtok håndverket i vest.

Slående peker Wolf også på hvordan «enhver økning i inntekt som stammet fra jordbruket var dermed et resultat av *kvantitativ* ekspansjon av arealet; *ekstensiv* korndyrking og ved å intensivere utbyggingen av bondearbeidet, det vil si ved å overbelaste bondehusholdningen enda mer.»⁴⁰³

Stillingen holdt seg i prinsippet uforandret tiår igjennom, og kom spesielt klart til syne da bolsjevikpartiet etter 1917-revolusjonen, i desember 1922, måtte vedta en «landbrukslov» som «anerkjente *miren*» betingelsesløst.⁴⁰⁴ Dermed aksepterte den *mirens* kanskje viktigste funksjon, nemlig den periodiske omfordeling av jord, som hadde virket som en effektiv bremse på enkeltbønders berikelse. Loven ga bøndene lov til å forlate sin *mir*, eventuelt for å gå til et selvstendig bruk, men i prinsippet var sistnevnte landstykket stadig underlagt en (annen) *mir*,

⁴⁰² Tendensen ble forsterket av revolusjonens etterdønninger: «Borgerkrigens kaos og anvendelsen av den kommunale omfordelingen [mirens regelmessige nyfordeling av jorda] til å distribuere jord som var konfiskert fra adelen, økte betydningen av bonde kommunen, som kunne ha sett ut til å være i nedgang som følge av Stolypinreformene.» Ira Lindsay (Yale School of Law): «A Troubled Path to Private Property: Agricultural land Law in Russia», juli 2009, tilgjengelig på http://works.bepress.com/ira_lindsay/1

⁴⁰³ Denne anførselen går til Peter I. Lyaschenko, *History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution*, Macmillan 1949, 323. Uthevet her.

⁴⁰⁴ E.H. Carr: *Socialism in One Country*, 1, Penguin 1970. S. 267.

og denne kunne omfordele den aktuelle jorda ved neste korsvei.

Bolsjevikenes vilje til å industrialisere Sovjet-Russland (det såkalte USSR, «Unionen av sosialistiske sovjetrepublikker») støtte på en motstand av samme type som den treghet som hadde møtt Stolypin. Deres forsøk på å oppnå sine mål ved å initiere en privat berikelseskampanje blant bedrestilte bønder (*kulaker*), ble fort kvalt av *mir*-betont motstand. Fra revolusjonstiden fram til Stalin-partiets plutselige tvangskollektiviseringskampanje hadde dagliglivet på den russiske landsbygda trekk av en patetisk farse: til enkelte tider, og i enkelte områder, kunne en «kulakisering» bli vurdert som oppportunt av *mir*-folket, men politikken kunne så bli kullkastet like fort, så snart de nyrike ble upopulære hos allmenheten.⁴⁰⁵ Det fantes ikke noen sosialt progressive motiver bak slike aksjoner: De uttrykte ikke annet enn en klassisk russisk aversjon mot enhver splittelse av et herskende egalitært opplegg. På den andre siden fantes det knapt noen bevissthet om hvilke økonomiske krefter som var inne i bildet, hva enten de støttet *status quo* eller arbeidet for en sosialistisk eller for den saks skyld for en borgerlig forvandling av bøndenes livssituasjon. Følgen var at en like ofte kunne oppleve at nyrike *kulaker* «klingte seg til *miren* som den mest behagelige metoden til å utbytte fattig bønder og skjule sin egen overflod av jord.»⁴⁰⁶

Dette viser bare *mirens* dobbelt-reaksjonære karakter: Den ble støttet av «egalitære» elementer, som bare romantikere kan mistenke for å ha framskrittsvennlige motiver; samtidig ble den støttet også av ågerkarler *in spe*, som bare ønsker å forvandle den bestående elendigheten til bytteverdier, uten at de vil risikere noen radikal, opprinnelig akkumulasjon. Denne motsetningsfulle politiske modus er den herskende modell som den vestlige radikalismen står overfor ennå i våre dager, når – –

⁴⁰⁵ Se f.eks. Carr 1970, 1,232, note, om hendelser i Pskov- og Novgorod-regionene.

⁴⁰⁶ Carr, *Socialism in One Country*, 1, 232. .

den vil støtte de intellektuelles snevre revolter for «menneskerettigheter» i Burma, Iran og Colombia - og nær sagt overalt ellers.

Etter hvert kom bolsjevikpartiet selv til å kapitulere for *miren*, og da på en måte som ikke gjorde noen skam på de skildringene av det groteske byråkratiet som finnes i den klassiske russiske litteraturen – uten å arbeide for at revolten går videre mot sosialisme. Frelsesordet kom på SUKPs kongress i 1930, hvor adgangen til tvang og nedverdiggelse på landsbygda ble konfirmert, noe som åpnet for ihjelsulting av millioner av bønder ved neste korsvei. Massehungeren i 1932 ble den store demonstrasjon av to ubehjelpeligheter: *mir*-bondens manglende evne til å organisere seg uavhengig av den tradisjonelle kommunen, og bolsjevikenes mangel på evne til å se lenger enn til motsetningene i nettopp denne type fellesskap, dvs. deres avhengighet av nettopp en slik sosial form.

Kongressen i 1930 vedtok – av samme grunn, kunne en si – et forbud mot lediggang hos arbeiderne, altså en plikt fra statens side til å holde enhver lønnsarbeider inklusive de nye som dukket opp på stats- og kollektivbrukene, sysselsatt. Effekten var å flytte arbeidsledigheten inn på fabrikkene, og det gamle russiske skremselet, oversysselssetting,⁴⁰⁷ som hadde passet de gamle godseiere så godt, var innført lovveien i sovjet-systemet.

Under de gitte omstendigheter var slike erklæringer bare uttrykk for at intet medlem av den framvoksende klassen av bedriftsledere ville kunne opptre som en tradisjonell vestlig leder, «manager» eller direktør. Ingen ville makte å motsette seg arbeiderkollektivets umiddelbare – og sneversynte – fellesskap, som i praksis nettopp var modellert ut fra *miren*, og ikke kunne ha noen annen bakgrunn. Byråkratiet hadde avskaffet *miren* ved å gjenskape den og samtidig fordoble den i et nytt miljø.

---

⁴⁰⁷ Crankshaw.

FRA KAPITALISTISK MORGENRØDE TIL ASIATISK SKUMRING

Sammenhengen i dette politiske landskapet blir mer enn tydelig når vi tar i betraktning at den situasjon USSR dermed ble brakt i, var den som vi forbinder med de verste følger av «ulikt bytte» på verdensmarkedet. Alex Callinicos har formidlet noen nøyaktige tall:

Som det er påpekt av Norman Stone, var bakgrunnen for den stalinistiske kollektiviseringen i jordbruket en avgjørelse om å eksportere tilstrekkelig med korn til å betale for industrielt maskineri på en tid da kornprisene falt, fram til 1932, til en fjerdedel av sitt nivå i 1925, som i sin tur lå på to tredjedeler av nivået fra 1913. Den andelen av jord-bruksproduktet som måtte eksporteres for å betale for importerte kapitalvarer, steg fra 0.14 pst i 1928 til 7.33 pst i 1931 ...⁴⁰⁸

Med de små marginer USSR hadde å gå på, var dette en invitasjon til økonomisk katastrofe. Hva politiske effekter angår, kunne katastrofen sammenliknes med den intensive eksport av halvfabrikata og råstoffer som gikk fra Kreml til Nazi-Tyskland helt fram til sankthanstider 1941.

Ved samme anledning falt en tredje, like skjebnesvanger beslutning: Innføringen av en omsetningsskatt som fortjener å bli nevnt med sitt innfødte navn, *nalogs oborata*, en skatt som rammet arbeiderklassen først og fremst, i kraft av å være et pristilslag på produktene i konsummiddel-sektoren (landbruket inkludert). Disse varene var de eneste som kunne omsettes for penger, ettersom byråkratiet eide produksjonsmidlene som en klasse, og dermed ikke kunne selge produksjonsmidler til hverandre. Derfor ble *nalogs oborata* å regne som parallellen til den merverdi eller profitt som en kapitalistklasse kunne tilegne seg ved salg av sine produkter.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁸ A. Callinicos, *Imperialism and Global Political Economy*, Polity, Cambridge 2009, 58.

⁴⁰⁹ Se nærmere Jørgen Sandemose 2002 kap. 5, samt diskusjon i Mare van der Linden: *Western Marxism and the Soviet Union*, Brill, Leiden 2007, 174 f, i et referat av under- tegnede standpunkter.

FRA KAPITALISTISK MORGENRØDE TIL ASIATISK SKUMRING

Dermed var arbeiderklassen, som en helhet, kommet i en posisjon som liknet på den «manufactory»-arbeiderne sto i gjennom perioden 1550-1770 i det vestlige Europa: De var i stand til å dominere produksjonen uten at disiplinmangel eller kaprisiøs oppførsel kunne tvinge dem i kne. Til gjengjeld måtte partiet trumfe igjennom en offentlig politistat, for at fabrikkarbeidet ikke skulle ta form av sabotasje. I Sovjetunionen som helhet oppsto det dermed en politisk-økonomisk situasjon som var presis den omvendte av det som resulterte av de politiske revolusjonene i Vesten etter 1770. Samtidig med at revolusjonen i verktøymaskineriet knekket manufakturen og dens arbeidermotstand, kunne arbeiderne underkastes reelt under den nye industrikapitalen på arbeidsplassen, og opptre desto mer som fuglefrie proletariske subjekter på arbeidsmarked og i annen «offentlighet». Uansett om nå franske *sanseulottes*, engelske chartister og tyske liberalister bare hadde en vag forutelse om dette, var det vel nok til å intensivere deres agitasjon for politisk frihet.

I Russland besto den asiatiske stat, nå som før, og her som annetsteds, grunnlagt på det trege landsbyfellesskapet og dets «enhet mellom manufaktur og agrikultur». Dette herredømmets tyngdepunkt er flyttet inn på industrielle arbeidsplasser. Dermed er det skapt et revolusjonært potensiale i en arbeiderklasse som venter og nøler uendelig lenge med å komme til seg selv. Noe mer er ikke blitt synderlig forandret. Noe av bakgrunnen er at arbeiderne får beholde den gamle frihetlige posisjonen på «gulvet», og derfor aksepterer innskrenkningen av en offentlig sfære. Dette gjelder i dag like mye som under Stalin. La oss nå se litt på hvor det hele kom fra.

En seriøs betraktning av hva som egentlig har foregått i det russiske områdets nyere historie, har vært vanskeliggjort dels av borgerlig vitenskap, som venter å finne en latent vareproduksjon i enhver krinkelkrok i tradisjonelle og konservative jordbruksområder, og dels av naiv vestlig «venstre»-opposi- --

sjon. Den sistnevnte har oversett den asiatiske kollektivitetens rolle bl.a. i USSR, og har dessuten forvekslet den med en progressiv sosialisme. Med et slikt syn på hva «sosialisme» innebærer, har denne venstre-opposisjonen vært desto mer ufarlig for de hjemlige herskerklasser i vest.

For å sette saken på spissen, men heller ikke mer, kan vi si det slik: Sovjet-Russland ble industrialisert gjennom importert vestlig nøkkelteknologi i 1930-årene, og gikk under etter at dette maskineriet var slitt ut – enten som følge av slitasje etter adekvat fysisk bruk, eller som følge av krigsskader, eller som følge av slendrian i den hjemlige produksjonsprosessen. Det kritiske punkt kom allerede i midten av 1960-årene. Alec Nove og andre har vist, bl.a. i tilknytning til offisielle tall bekreftelser fra økonomen L.M. Gatovskij, at erstatningen av den faste kapital i USSRs økonomi utviklet seg katastrofalt allerede før 1970. Det lar seg f.eks. påvise at innenfor verktøymaskin-bransjen, i metallurgisk sektor og i samlet spindelproduksjon sank muligheten for å erstatte nedslitt fast kapital som et lodd. I den sistnevnte grenen var det i 1968 under halvparten av utstyret som kunne erstattes til tiden.⁴¹⁰

Resultatet, som gjorde seg gjeldende ikke bare fram til 1991, men som stadig står der som et plagsomt faktum, er at økonomien ikke kan klare å opprettholde en maskinpark som kan danne grunnlag for en KS. I realiteten er situasjonen den samme som i Latin-Amerika, eller rettere sagt, det vises at selv der hvor industrialiseringen når et ganske høyt nivå etter MAS-standard, ender økonomiene på et punkt hvor statsmakten må velge mellom importsubstitusjon eller indre strukturforandringer, særlig en jordreform.

Det er tydelig at i *mir*-økonomien i USSR var det å «spare arbeid» ikke noe som ble gjort for effektivitet og teknologisk – –

---

⁴¹⁰ For dokumentasjonen, og for teorien som legges fram her, se Sandemose 2002, 211-215.

framskritt, men for å kompromisse med arbeidsstokken på bedriftene. Arbeiderne hadde nettopp den nærhet til produksjonsmidlene som gjorde det umulig med en reell subsumpsjon. Arbeidsbesparende tiltak betydde tiltak for å *lette* intensiteten i arbeidet, ikke, som i vest, innskrenkning av arbeiderantallet med høyere intensitet på hver enkelt. Når en har talt om at et russisk autokrati, et «selvherskerdømme», fortsatte å eksistere etter tsardømmets fall i 1917, har en vanligvis tatt utgangspunkt i den politistatlige dominansen i det som i vest tilsvarende «den offentlige sfæren». Nå har vi sett at det er mulig å koble dette autokratiet til en formalkapitalistisk struktur.

10. DISKUSJONEN OM APM: DET GAMLE ASIA OG VERDEN SØR FOR SAHARA

Det har vært et opplagt problem for en vitenskapelig tilnærming til ethvert samfunnsfag at det ikke har vært forsøkt utviklet seriøse fellesbegreper om land eller nasjoner i den såkalte tredje verden.

Ettersom begreper om APM og AS burde ha vært de mest sentrale kandidater i en slik sammenheng, trengs det en gjennomgang av diskusjonen om disse begrepene – om ikke annet for å se på hva grunnene kan være til at de i praksis ikke har vært benyttet.

Siden bruken av de samme begrepene også har vært et aktuelt spørsmål først og fremst i marxiserende kretser, gir debatten innenfor Komintern, og deretter blant fagfolk inspirert av Marx, et par nyttige utgangspunkter.

En forklaring ble lansert av Karl Wittfogel; den er så fristende og opplagt at hvem som helst skulle ha kunnet levere den: Når APM ble detronisert av en sovjet-russisk historiker- – –

kongress i 1931 (og hadde fått samme skjebne hos en komite under Kinas kommunistparti tre år tidligere), og holdt borte fra det russiske statsbærende partiets offisielle, selvbiografiske historie, *né* 1938), så lå forklaringen i at Sovjetledelsen var nervøs for å bli oppfattet som eksponenter nettopp for en asiatick samfunnsformasjon. Det kan ha gjort seg gjeldende ikke bare at størstedelen av det aktuelle landområdet var asiatick, og at Den gylne horde hadde spilt en viktig rolle i nasjonens historie. Først og fremst var det nærliggende å sammenlikne samfunnsstrukturen både i det gamle Russland og i det daværende, med det gjengse bildet av AS. Like fristende måtte det være å henvise til at Marx på et tidlig tidspunkt hadde brukt «orientalsk despotisme» nærmest som et synonym med statsdannelsen innen en AS.

I et innlegg fra 1977 hevdet Marian Sawyer at det som det russiske «kommunistpartiet» (SUKP) her gjorde, var å fjerne ett av flere elementer fra et skjema som fra Marx' side var ment å være fullstendig unilineært.⁴¹¹ I innledningen til denne boka har vi vist at lite tyder på at Marx har villet utvikle et så strikt skjema!

Som Sawyer peker på, utviklet det seg i SUKP-kretser samtidig det syn at den eldste østlige sivilisasjonen var en form for slavesamfunn, og altså, i likhet med den gresk-romerske verden, kunne tenkes å ha ledet over til en føydal form.⁴¹² Denne «føydale» form kunne da godt tenkes å ha foreligget både i Kina og Russland fram til nesten-moderne tid; dermed ville de «sosialistiske» revolusjonene i disse områdene lettere kunne bli rettfærdiggjort ut fra et unilineært skjema, særlig så lenge de – –

---

⁴¹¹ Marian Sawyer, «The concept of the Asiatic mode of production and contemporary Marxism», i Shlomo Avineri (utg.): *Varieties of Marxism*, Martinus Nijhoff, Haag 1977, 333-371. s. 335.

⁴¹² Jfr. Vassilij Strouve, artikkel 1940, påpekt hos Sawyer: «Comment Marx définissait les premières sociétés des classes», *Recherches internationales à la lumière du marxisme*.